I

Настали спеки. Сонце розливалося промінням у безкрає гаряче сяєво, обхоплювало землю і гнітило подільські колосисті лани. Лани мінилися. Сріблясте зелень потахала. Хвилювання збіжжя, що пригадувало величаве море, відпливало з вітром безповоротно. Червоні маки до разу погасли. Ще тільки опізнений блаватоk, як блудний огник, десь-не-десь світився. Лани жовкли, неначе золотом обстигали.

По селах оживлявся рух. Люди порядкували по дворах, оглядали свої хліборобські знаряди, що попсоване — направляли самі або йшли до майстрів. Де-не-де направляли дорогу та доїзди. В олійнях поскрипували ступи, від часу до часу важко гупав таран. Ковалі працювали в кузнях від ранку до ночі, загарливо били молотами в такт, немов виковували якусь мелодію. Млини мололи на всі заставки, а люди суєтилися при кошах, аби мливо скорше відходило. Так у всім. Звичайно повільний та все правильний хід хліборобських занять порвався, змінився якимсь поспіхом, якоюсь нетерплячкою.

Петро Кавун ішов з кіссятем попри хату і витягав зо стріхи ще не цілком витесані зубці до грабель.

Час у поле,— сказав.

— От як парить! — відповіла Настя, Петрова жінка і повела очима по овиді.

— Чей бог ласкав,— відповів Петро і пішов між будинки. Настя підбілювала знадвору хату. Наймичка, Марикіцева

Липа, щойно вернула з глиняників і розробляла перед порогом хати глину на піч. Анна була немолода вже дівка і довгий час трималася

Кавунів. Місила глину і пригадала собі, що мати казала їй приходити додому, бо стала жати за сніп у Придивуса,— не буде кому робити.

— Де ж би я тебе пустила! Адже ж жнива, сама знаєш, який то час,— відповіла Настя.

— Ще казали, що я все по наймах, та й посивію дівкою,— трохи з жалем мовила Анна і таки зараз стала немов оборонятися за таку свою бесіду.— Заманюють мене, бо нікому робити, а по роботі знов у найми. Порозносили би й те що я заслужила.

Замовкли. Настя допитливо позирала на дівку.

— Шкода, що я не пішла за Печилюльку! — відізвалася Анна.

— А ти ж година би періщити його, як Магда?

— Таке то вже моє щастє! Як сватали добрі люди, відрадили через те, що були бідні; за таких, що іншим поспадали зо стола, самій не хотіло віддаватися, а тепер прийдеться сивіти дівкою!

— Бог з тобою! Славити бога, ти не крива, не сліпа; кождому відомо, що ти дівка до людей,— уговорювала Настя.

— Якби було придане!

— Або я мала яке придане? Просто з заробітків пішла за ґазду.

Настя говорила правду. Небіжчик старий Казун мав землі досить, а потребував робочих рук. Він казав Петрові сватати Настю, бо видів спосіб у її руках. Анна не перечила ґаздині. Знайшла рискаль, шурнула ним у піч, вистругала печину, а паленисько зілляла водою. Засвітила каганець, набрала глини і полізла в піч. У печі зробилося темно і глухо,

Анні зашуміло у вухах. Накладала піч глиною і присвічувала тим каганчиком. А на душі робилось їй щораз то гірше. В грудях було повно чогось. Анна хотіла його видихнути, коли ж бо хапалося еерця і боляче стискало, мов кліщами. Голови чіпалася морока. Гадки напливали самовільно, спотикалися з собою, як би боролися. Анні повиділося, що світ перед нею стіснювався і глух в отій печі. її огортав темний смуток. Пробувала не піддаватися сумовитим гадкам. Адже ж у Кавунів їй добре. Пригадувала собі, чи не скривдили її коли чим, і не пригадала нічого. Зробилася якась безсильна, аж заплакала. Щиро бажала, щоб хто приязно заговорив до неї.

Колись, бувало, мати погладить її по головці, приговорить, і вона веселіла, забувала біль. Та тепер і мати не та стала. Задля своєї користі пуджала її сивою косою. Ніхто не заговорить — вона сама на світі. І ще приплила їй гадка, чи не сама собі винна? Адже ж сама держалася осторонь від людей! На забави молодежі не знати відколи не ходила, а вже два роки, як була на весіллі. Яке її життя? Знала лише роботу, відпочивала, коли їла, короткі ночі пересипляла. Гіркий світ! Згадала те весілля! Інші, молодші, таки підрост-ки, танцювали, дихали повними грудьми. В їх ясних очах палала розкіш, любо всміхалися уста, а вона — Анна — в кутику переступала з ноги на ногу, бо її душило в горлі; пекло в грудях. Або ті жарти хлопців! До тамтих молодших дівок були хлопці ласкаві і не насмілювалися так, як до неї. Давніші хлопці, її ровесники, не були такі погані. Як буде, так буде, але в гурт тих недопечених парубцюгів вона не піде. Хлипала. Гадки налітали роєм, аж стратила над ними владу Каганець став пригасати — і зашкварчав. Анна стрепенулася і шукала опори, як потопаючий. Хопилася Настиної правди, що дівка вона до людей, а отеє йдуть жнива, вона покаже, яка з неї робітниця. Дрібні камінчики та грудочки твердої глини давили Аннину долоню, але вона ще дужче притискала глину, немов бажала заткати джерело своїх сумних гадок.

II

Сходило сонце. Крайчиком глянуло з-під обрію і звільна виринало як світляне коло. До заходу посувалася і щезала по ярах ледве замітна прозрачна опона. Дрібні кучеряві, мов піна, хмарки поплили в гори Карпати. На листі дерев по стрісі заблисли краплі роси — деякі, мов перли, покотилися додолу. Багаті подільські лани стояли спокійно. На кінчиках колосся тремтіли краплі нічної роси. Було тихо Коники ще не чиркотіли, часом перекликалися перепелиці. В ввідалі плигнув у повітрі крогулець, затріпав крилами, як метелик, і потонув у збіжжі. Женці займали постаті і врізувалися в лани. Збіжжя пручалося, шелестіло. Падаючи, роса займалася проти сонця самоцвітами; здавалося, що то скапувало багатство ланів. Женці напливали відусіль. Прибували пішо, то возами, підкочували рукави, засукували руки, поблискували зубленими кривими мечами, а потім немов тонули в збіжжевім морі^Десь-колись тільки виринала біла намітка жіноча, мужичий капелюх або майнула по верху червона стрічка, кінець_дівочої кеси, і зникала. І знов тихо

Петро Кавун піднімав снопи, немов важив їх у руках, обережно закидав на плече, зносив у сторонки, потім складав у полукіпки. Важкі снопи віддалися в його рамена, на шиї набігали жили, але він не квапився. Часом вибирав щогар-піші колоски, приглядався їм або й лічив зерна. Був задоволений. Анна жала в першій постаті. Вив'язалася по-моло-децьки, щоб коса не сікла в очі; тяла збіжжя серпом, перехилялася на лівий бік, немов скручувалася в стані, і складала жмені позад себе в снопи. На відслоненій білій шиї подзвонював металевий хрестик о дрібні коралики.

— Гей, люди! А чия то молодиця заблукалася поміж нас? — закликала Прокопиха. Челядь підвелася. їх звичайно буденні лиця виглядали гарно, святочно. В очах палав огонь. Анна ніби відмолоділа. На лиці легко запаленіла, при чім білі вічки видавалися ще білішими, чорні брови геть-то чорнішими. Анна, зміркувавши, що се до неї піється, голосно засміялася і подалася дожинати снопа.

— То якась нетутешня! — озвався хтось з гурту.— Дуже швидка! — поперчив другий, проти того, що Анна скоро жала. Женці таки добре притомилися, поспішаючи за нею.

— Чи не Марикіцева то Анна? — піддержувала бесіду Прокопиха.— Та либонь. Гарна була би молодиця. Вже давно пора.

— Аякже, по жнивах та й під вінець. Рушники, дівонько, чи готові?

— Нема сватачів, не треба й рушників! — відповіла Анна.

— Яка ж бо ти, дівонько! Восени прийде з війська Приди-вусів Василь, будемо сватати.— Женці сміялися.

— Гадаєте, що не дала би путя в його багатстві? — вступилася Настя.

— Я то й кажу! — прикидалася Прокопиха. Челядь ще дужче сміялася.

— Куди ви взялися! Хто ж буде брати багацькі дівки? —г ніби співаючи, заговорила одна зі жниць.

— Най сивіють! — рішила Прокопиха. Женці хвалили собі стару. Вона знала таке вигадати, що женці насміялися і не? чули втоми від тяжкої праці.

Кумо Прокопихо, ви будете знати, що давніше якось інакше було на світі. Не допитувалися, чи дівка багата, чи бідна—дивилися, аби здорова, роботяща, огорнена, та й сватали!*—розказувала Настя.

І добре було — була ґаздиня. А сьогодні що? Ще не підникне, не второпає зав'язати узла на нитці, а вже дружать, аби тільки маєтки! — відповідала Прокопиха.

— Відай тому, що грунту обмаль,— завважила котрась молодиця.

— Біса там обмаль! Дучка хіба голоден на поле, а взяв собі невістку, — адже ж знаєте яку,— тому тілько, що з полем

— Говоріть, тітко Прокопихо, хто би не лакомився на поле? їаже відповідно до маєтку шанують людей. Нинька зробіть руки по лікті, а нічого не доробитеся.

— Аякже, багачі най діляться між собою, а бідним ніколи нічого не перепаде, немов багачі зліплені з іншого тіста Видимо, що й бідні трудяться на багацькім грунті,— сердито воркотіла Прокопиха.

— Бо й є! Бідному щораз тісніше на світі. Заробить що, зараз проїсть, а з дітьми що хоч роби. Ще в кого хлопці — хлопці якось скорше примістяться на світі. А в мене п'ять дівок, чиста загибіль, ніхто й на жарт не спитає, чи в мене дівки є. Була я оногди на торзі — кажу вам — що там тих мамок,— а всі з села,— розказувала мати п'ятьох дівок.

Що мають бідні робити? Міркує собі не одна: зазнаю сорому та покрию сиву косу,— доказала Прокопиха.

— Який то світ нерозумний,— почала співуча молоди ця.— Чому би то боятися сивої коси? Таже дівкою тілько будь та жий! Нинька в багатстві чи в бідноті — робити треба. А дівці що? Наробиться через День, то має ніч спокійну; переспиться на кулаці, має голову легку. Бігме, що правда! Не обходить її ні миска, ні ложка...

Зробилося тихо, тільки серпи чанчан-чанчан.

— Чи віддавались би ви, якби знов були дівкою? — спитала друга молодиця.

— Чому би ні,— відповіло кілька голосів. Перша молодиця зальотно4 крутнула головою.

— А я скажу, чому,— вирвався Кавунів парубок Сте-фан,— бо грейцар не гроші, коза не худоба, а дівка не людина.

Женці сміялися, аж перестали жати.

— Ей ти, гнипику, ти то знаєш по-свойому,— корила Настя сина, сама заливаючися сміхом. Дівки поза плечима старших погрожували Стефанові кулаками. Анна не мішала ся до розмови. Вона не раз чувала таку бесіду і сміялася разом з іншими. Сим разом не сміялася. Боялася відізватися, аби не сказали їй просто в очі, що то про неї річ. Насилу слу хала бесіди, що вся звалювалася на її голову і боляче вража ла серце. Не хотіла лишитися старою дівкою. Бажала жити, як інші люди. Вжалася в свою постать, немов утікала від гурту і думала пробитися крізь лани до бажаної долі. Кавун теж ПІДІЙШОР до гурту і був рад послухати, чого вони так

сміються. Був утомлений. Боліли кості, але й голова була іижка. Бо чого тільки він не передумав?! Він же ж був ґазда, що у всьому мав дати розпорядок. Розважав сподіване і несподіване, важив шанси удач і невдач, із усіма їх подробицями.

— Може би, ми пополуднували,— сказав до женців, при тім поглянув на ланах. Тут то там стояли полукіпки, мов сироти. Здивовано та сумовито виглядали з-поміж збіжжя ті перші плінники. Женці поквапно дожинали снопів, по чім старші присідали на снопах, а молодь бігала по стерні, ловлячи одно одного. Анна тим часом поставила сторчаком кілька снопів, а в їх тіні розкладала полуденок.

IV

Важку працю коло жнив переривали деколи святочні дні, В повітрі стояла погідна тиша. Хмари бовваніли страшною біло-жовтою масою далеко на заході, та при зближенні сонця щезали. Землю опустошувано щораз дужче. Сонце припікало широкі стерні, земля де-де розпадалася, повітря розпалювалося, спека ставала щораз прикріша. Женці розгорталися, розстягали сорочки, відслонювали рамена та плечі. На подув вітру підставляли свої спітнілі груди, при чім примикали очі і вітали його, як найбільшу розкіш. Піт спливав брудними пасмами по лицях, по карках, заливав очі, уста, та проте женці працювали без упину, підточували золотисте руно до краю. Завзяття горіло, як літнє сонце. По просторих стернях люди бродили ключами, мов гуси. Дожинали постатей, здоровкалися з женцями-сусідами та заходили свіжі постаті. Де-де гомоніла гуртова пісня... Згодя виходили косарі. Косили то поодиноко, то більшими гуртами, складно замахували косами, туго запиналися ногами об землю, так що вичовгували рівці, і рубали безпощадно. На очах, мов летюча армія, застелювали лани покосами. Бій роз-гравався на всіх місцях. Дожинали, косили, гребли. Буйні лани замінилися на безкраї стернища, густо заставлені копами.

— Зовсім збила-м ся з сил,— говорила утомлена Настя.

— Хвалити бога, було при чім,— завважали женці.

— На те, що перебулося, мало волової сили. Не раз, лягаючи спати, я гадала, що не дожию рана, а християнин переслався на кулаці, рано розвів кості і десь бралася сила. Але здається мені, що й силі вже край, — жалілася Настя.

— Таке мовите, хоч ви молодші, а що я, стара? Та чей нинька буде вінок. Воно то так, що як треба, то й сила знай деться, і коли би ще раз такі лани були всі зібрали би ся,—

поважно говорила Прокопиха.— По правді, як то бог дав — десь люди в жнива не хорують, не мруть. Нема коли! Чи чули ви, що Онисько цілі жнива робив? А вмирав! По жнивах піде туди, куди був наставився.

Було видко, що не лінуються, а робота йшла пиняво. Женців покидала енергія. Анна не вибивалася вже з гурту, а ледве що тягалася. Ноги ставляла, як колоди. З ран від стерні, з пропуклин між пальцями слизила кров і обсихала струпами. Руки поперев'язувала в суставах, щоб не пухли та щоб затерпав біль. Набряскле, спіжової краски лице покривали чорні остуди. Очі світилися з глибоких ямок, як би крізь,скляну поволоку. Всі були втомлені і поводилися, як маніяки. Стара Прокопиха зісхла на тріску. Тільки шкіра, як дубова кора, та грубі набучнявілі жили держали старі кості в ладі. Петро Кавун ходив якось боком і жалувався на біль у хребті. Чорний волос на його голові порудів, як травиця при дорозі.

— Уважаєте? Дучкові плетуть вінок! — заговорив хтось із гурту.

— І нам недалеко! — сказала Прокопиха та почала пісню. За Прокопихою заспівали всі, а від пісні, як від бойової трубки, посходилися сустави, затерп біль, де не взялася сила, і женці жваво добивалися вінця. Настя вже роздумувала, який вони сього року Анні дадуть дарунок за вінок. Анна все приносила Кавунам вінок, бо котра ж дівка була лучша робітниця, котра була гідніша нести вінок?

Як плели вінок, то Анна співала найщиріше, вибирала до вінка найчільніші колоски, а все примірювала до своєї голови, щоб не зсувався, як буде його нести додому. Як уплели — то вінок повандрував по руках женців і опинився на голові іншої, молодшої дівки. Анна зойкнула і заніміла. На хвильку окинула здивованим поглядом гурт женців, потім спалені і потріскані її уста задрожали, блиснули очі і вона напрасно кинулася на супірницю — відбирати вінок. Але гурт перепинив.

— Анна пішла в стовп, де їй до вінка! — говорили дотепні і сміялися з дурної старої дівки. Анна опустила руки і, мов п'яна, пішла хиткою ходою поміж полукіпки.

V

Голосно співали Кавунові женці, йдучи з вінком додому. Шпаркі коні бігли чвалом. Великий драбинястий віз котився з женцями, мов під такт пісні, і волік за собою густу хмару пороху.

Позаду воза майже на розворі, обіруч держачись драбини, їхала Анна і в міру, як хитався віз, ніби пританцьовувала. Нона не співала. їхала в хмарі пороху і до женців якось усміхалася. По обох боках дороги стояли полукіпки, як велична, в хвилі повних рухів непроглядна армія. То був образ зужитої сили й енергії.

За короткий час хлібороби позвозили свій добуток у села. Поля зовсім заніміли. Тільки Дідурова Гандзя, окутана в лахи, як мара, порола стерні торбою і збирала полишені колоски.